

**Instytut Analiz
Monitor Rynku Nieruchomości MRN.pl**

PRZYCZYNY WYGAŚNIĘCIA ZOBOWIĄZAŃ – POJĘCIE, SKUTKI PODATKOWE I BILANSOWE

Krzysztof Majczyk

Kraków, czerwiec 2009

**Instytut Analiz
Monitor Rynku Nieruchomości MRN.pl**

30-134 Kraków, ul. Zarzecze 114a
tel. +48 12 378 31 30, fax +48 12 378 31 29
KRS 0000263193, REGON 120328302, NIP 677-227-92-06
e-mail: zarzad@mrn.pl

www.mrn.pl

PRZYCZYNY WYGAŚNIĘCIA ZOBOWIĄZAŃ – POJĘCIE, SKUTKI PODATKOWE I BILANSOWE

Wstęp

Faktyczne wygaśnięcie zobowiązań jest zakończeniem umowy i służy do regulowania stosunków zobowiązaniowych zarówno w obrocie gospodarczym jak i w obrocie konsumenckim. Artykuł służy omówieniu umorzenia zobowiązań na znacznie szerszym tle różnorodnych typów wygaśnięcia zobowiązań, zarówno typowych, jak wykonanie świadczenia umownego czy świadczenia odszkodowawczego jak i wszelkich innych, często spotykanych w obrocie, lecz nie usystematyzowanych lub nieznanych co do ich istoty w sensie cywilistycznym. Omówienie wszelkich rodzajów wygaśnięcia zobowiązania jak i ich odmienności co do sposobu wygaśnięcia służyć ma jasnemu i bezbłędnemu zakwalifikowaniu do faktycznych i prawnych stanów podatkowych a przez to do prawidłowej oceny ich skutków podatkowych i bilansowych. Pierwsza część cyklu przybliży poszczególne typy wygaśnięcia zobowiązań w sensie szerszym niż nazywa je takim prawem cywilnym tj. w takim, jakim interesują się nimi instytucje prawa podatkowego i bilansowego. Druga część cyklu przedstawia skutki podatkowe i bilansowe zaistnienia wybranych typów wygaśnięcia zobowiązań, przede wszystkim typowego czyli – spełnienia świadczenia ale i tak odległych od siebie sposobów jak odstąpienie od umowy przez wierzyciela oraz wypłata odszkodowanie na skutek winy dłużnika. Trzecia część cyklu, najobszerniejsza, przedstawia wygaśnięcie zobowiązań mimo nie spełnienia świadczenia, zarówno z zaspokojeniem wierzyciela (świadczenie w miejsce wypełnienia, kompensata, odnowienie i złożenie świadczenia do depozytu lub na zachowanie), jak i bez zaspokojenia wierzyciela. Wśród wierzytelności wygasłych, choć nie spełnionych omówione są te, których dotyczy niemożliwość świadczenia, jak i te, które wygasły bez zaspokojenia wierzyciela, mimo, że mogły być przez dłużnika spełnione. Omówiono tam następczą niemożliwość świadczenia, powstałą zarówno bez winy dłużnika (śmierć strony, zjednoczenie się stron, nadejście terminu zobowiązania terminowego, spełnienie się warunku rozwiązującego i osiągnięcie celu umowy celowej) jak i z winy dłużnika (opóźnienie i zwłoka w sensie cywilistycznym, a wierzytelności opóźnione i pozostające w zwłóce znane w prawie podatkowym i bilansowym jako wierzytelności wątpliwe, stracone lub których strata jest uprawdopodobniona). Ponadto omówiono wygaśnięcie zobowiązań nie spełnionych przez dłużnika, mimo możliwości ich świadczenia, w tym najpopularniejsze z nietypowych sposobów wygaśnięcia zobowiązań tj. umorzenie zobowiązania oraz rozwiązanie umowy i wygaśnięcie zobowiązania w części lub w całości z powodu nadzwyczajnych okoliczności. Ponadto omówiono pokrótce wygaśnięcie sensu largo jakim jest przedawnienie zobowiązań. Istota cywilistyczna danego typu wygaśnięcia oraz prawidłowa typologia jest baza, na której dokonano omówienia skutków w podatku dochodowym, podatku VAT oraz podejścia bilansowego do danego zagadnienia. Ze względu na rozmiary, cykl zawiera zarówno przeważające poglądy na dane instytucje, jednak w holistycznym i zbiorczym ujęciu, na tle innych typów wygasania zobowiązań.

I. WYGAŚNIĘCIE ZOBOWIĄZAŃ - -POJĘCIE -CZĘŚĆ OGÓLNA

Spełnienie świadczenia - Wygaśnięcie zobowiązania wskutek wykonania zobowiązania

Zobowiązanie jest stosunkiem prawnym, w którym podmiot uprawniony czyli wierzyciel może żądać od podmiotu zobowiązanego czyli dłużnika, aby ten spełnił świadczenie czyli przedmiot zobowiązania, zgodnie z uprawnieniami wierzyciela a według odpowiadających im obowiązków dłużnika czyli zgodnie z treścią zobowiązania. Najważniejszym i najpowszechniejszym źródłem zobowiązań są umowy. Umowa to zgodny zamiar stron doprowadzenia do powstania, zmiany lub ustania skutków prawnych. Zawarta umowa powinna zostać wykonana zgodnie z jej treścią (pacta sunt servanda). Dopuszczalne są wyjątki od w/w zasady

samozwiązania stron, a to poprzez jednostronną zmianę umowy (odstąpienie od umowy, rozwiązanie umowy lub zmiana treści umowy), ale tylko zgodnie z treścią ustawy (Kodeksu cywilnego), bądź na podstawie określonych w umowie przy jej zawieraniu -warunków jej zmiany, wypowiedzenia, odstąpienia lub rozwiązania.

W grupie umów cywilnoprawnych podstawowe znaczenie odgrywają gospodarcze umowy zobowiązaniowe, zwane popularnie kontraktami. Charakteryzuje je przede wszystkim, występowanie przedsiębiorstw po obu stronach zobowiązania, co za tym idzie – staranność przy wykonywaniu umów, wymagana od profesjonalistów, szczególne zaufanie między stronami, szczególne znaczenie zasad pewności i bezpieczeństwa obrotu, dalej wysoki stopień swobody kontraktowania z jednej strony a typizacja i szablonowość z drugiej.

Umowy zobowiązaniowe, dzielimy w zależności od tego, na ilu stronach ciąży obowiązek świadczenia, jeśli ciąży tylko na jednej stronie na umowy jednostronnie zobowiązujące (zrzeczenie się zobowiązania czyli umorzenie długu lub umowy dwustronnie zobowiązujące (sprzedaż, najem, umowa o dzieło itp.). W/w podział pozwala ocenić, czy celem umowy jest zaspokojenie interesów tylko jednej ze stron, czy też zaspokojenie interesów obu stron. W obrocie gospodarczym (profesjonalnym) z reguły zawierane są umowy dwustronnie zobowiązujące, albowiem celem takich umów jest wymiana dóbr i usług na pieniądze (wymiana towarowo –pieniężna).

Szczególnym rodzajem umów odpłatnych są umowy wzajemne, tj. takie umowy, w których każda ze stron, według treści umowy, jest zobowiązana do świadczenia wobec drugiej strony, uznawanego za odpowiednik (ekwiwalent, równoważnik) tego, co sama otrzymuje od tej drugiej strony, zgodnie z art. 487 par. 2 k.c. Niektórzy twierdzą, że w umowach wzajemnych de facto występują dwie umowy i dwie strony, przy czym świadczący jedno świadczenie jest dłużnikiem a biorący pierwsze świadczenie jest wierzycielem, natomiast w/w dłużnik odbierając drugie , ekwiwalentne świadczenie jest zarazem wierzycielem w tym drugim świadczeniu, gdy dotychczasowy wierzyciel, dając drugie świadczenie, staje się tym razem – dłużnikiem.

Choć ocena świadczeń za równoważne pozostawiona jest zgodnej woli stron umowy dwustronnie zobowiązującej tj. ich subiektywnej zgodnej woli stron, to jednak w praktyce obrotu gospodarczego (kontraktowego) strony kierują się prawami ekonomicznymi rynku i obiektywnymi relacjami wartości między dobrami sobie świadczonymi (usługa za usługę, towar za towar, towar za usługę lub usługa za towar lub towar za pieniądź lub usługa za pieniądź). Najczęstszymi typami świadczeń w umowach dwustronnie zobowiązujących wzajemnych (ekwiwalentnych) są pieniądź za towar oraz pieniądź za usługę.

Istnienie ekwiwalentności ustalonej według kryteriów obiektywnych (rynkowych) lub subiektywnych (według zgodnej woli stron) nie stanowi cechy konstytutywnej umów wzajemnych a decydujące znaczenie ma rodzaj więzi prawnej (vinculum iuris), łączącej strony, który polega na samym fakcie istnienia zależności świadczenia jednej strony od świadczenia drugiej strony. Jedna strona zobowiązuje się dlatego i z takim zastrzeżeniem (pod takim, a nie innym warunkiem, że liczy na uzyskanie pożądanego świadczenia od drugiej strony (da ut des, daje abyś i ty dał). Celem umowy wzajemnej jest więc doprowadzenie do wzajemnej wymiany świadczeń między stronami umowy, a wycena każdego ze świadczeń i, co za tym idzie, porównywalność wartości każdego z nich ma znaczenie drugorzędne.

Tak określona cecha ekwiwalentności umów wzajemnych oznacza, że obowiązki jednej strony nie zawsze muszą stanowić dokładny równoważnik obowiązków drugiej strony. Istnienie takich instytucji, jak instytucja wyzysku - bezpodstawnego wzbogacenia (art. 388 k.c.) czy też zasada słuszności kontraktowej (art. 58 par. 2 i art. 353 ze zn. 1 k.c. oraz art. 385 ze zn. 1 k.c.) należy traktować jako wyjątki od zasady swobody umów art. 353 k.c.), która pozwala stronom na swobodę, także co do określania wartości świadczeń, w tym –swobodę co do określania świadczeń w zobowiązaniach wzajemnych.

Silniejsze związanie i współzależność świadczeń stron w umowach wzajemnych w stosunku do innych umów zobowiązujących chroniona jest szeregiem przepisów bezwzględnie obowiązujących, zawartych w art. 487 – 497 oraz 380 par. 2 k.c. oraz 388 k.c. Świadczenia w umowach wzajemnych są ze sobą powiązane w taki sposób, że nieważność jednego ze zobowiązań, nienależyte wykonanie lub niewykonanie świadczenia jednej ze stron skutkuje nieważnością drugiego zobowiązania lub obowiązkiem wykonania lub częściowego wykonania świadczenia wzajemnego przez drugą stronę.

Istnienie w/w ochrony umów wzajemnych tym dobitniej świadczy o celu umów wzajemnych, jakim jest sama wymiana dóbr, usług i pieniędzy, nie zaś ich dokładna ekwiwalentność, która z praktycznego punktu widzenia jest ideą fix, równie nierealną do osiągnięcia, jak dokładne zmierzenie, czy zważenie towarów (rzeczy) oraz idealna wycena usług (czynności).

Brak konieczności dokładnej co do wartości wymiany dóbr, usług i pieniędzy z cywilistycznego punktu widzenia stanowi fundamentalne znaczenie dla oceny powszechnego w pragmatyce organów podatkowych żądania pełnej zgodności co do wartości wymienianych dóbr u i usług, w szczególności w postaci rzekomego nieodpłatnego przysporzenia (nieodpłatny przychód i związany z tym – domiar podatkowy, podatku dochodowego lub obrotowego – VAT). W/w omówienie znajduje się w III części cyklu.

Wygaśnięcie zobowiązania skutkuje ustaniem stosunku prawnego i niemożnością dochodzenia roszczeń przez wierzyciela od dłużnika jako zobowiązanego do świadczenia. Wygaśnięcie zobowiązania z woli stron (albowiem to strony decydują o umorzeniu zobowiązania) zwane jest potocznie umarzaniem, choć używanie tej terminologii jest pewnym uproszczeniem (zawężeniem problematyki).

Zasadniczą przyczyną wygaśnięcia zobowiązania, a jednocześnie naturalną konsekwencją zaciągania zobowiązania jest **(I) wykonanie zobowiązania tj. spełnienie świadczenia przez dłużnika** zgodnie z treścią zobowiązania i w sposób odpowiadający, najogólniej rzecz biorąc, zasadom dotyczącym sposobu wykonania zobowiązania, a zawartym w art. 354 § 1 k.c. Otóż dłużnik powinien wykonać zobowiązanie zgodnie z jego treścią i w sposób odpowiadający jego celowi społeczno- gospodarczemu oraz zasadom współżycia społecznego, a jeżeli istnieją w tym zakresie ustalone zwyczaje- także w sposób odpowiadający tym zwyczajom. Zobowiązanie zostaje wówczas wykonane przez dłużnika, jego cel osiągnięty, a więź prawna między stronami ustaje.

Skutki podatkowe i księgowo- wykonania zobowiązania. Dłużnik pobierający wynagrodzenie osiąga przychód, który z reguły jest przychodem podatkowym (art. 10 w zw. z art.14 i nast. u.p.d.o.f. i art. 12 u.p.d.o.p.) oraz obrotem dla celów podatku VAT(art. 5 w zw. z art. 7 i 8 uovat), wierzyciel ponosi wydatek na wynagrodzenie, który z reguły jest kosztem podatkowym (art. 23 ust.1 u.p.d.o.f. lub art. 15 ust.1 u.p.d.o.p.), bezpośrednim, lub pośrednim oraz wydatkiem, od którego z reguły służy odliczenie podatku naliczonego VAT (art. 86 ust.1 uovat). Księgowanie u dłużnika odbywa się w korespondencji kont rozrachunki z odbiorcami z kontami przychodów operacyjnych, a u wierzyciela w korespondencji kont rozrachunki z dostawcami z kontami kosztów rodzajowych.

II. Odstąpienie wierzyciela od umowy.

Zastrzeżenie umowne – umowne prawo odstąpienia, pojawia się jako wyjątek od ogólnej zasady dotrzymywania umów (Pacta sunt servanda) tj. zakazu rozwiązania umowy bez zgody drugiej osoby. Stosowana jest często w ramach stosowania zasady rebus sic stantibus (nadzwyczajnej zmiany stosunków). Według art. 395 par. 1 k.c. generalnie umowy winny być wykonywane, i o ile nie było zastrzeżone wyraźnie w umowie prawo do odstąpienia od umowy przez jedną lub każdą ze stron, to żadnej ze stron nie przysługuje prawo odstąpienia od umowy. Jednak, jeśli takie prawo było w umowie zastrzeżone, to uważa się że w razie zgłoszenia drugiej stronie umownego prawa odstąpienia, uznaje się że umowa nie była wcale zawarta. Odstąpienie ma zatem moc wsteczną (skutek ex tunc), czyli uznaje się fikcję prawną, jakby umowa nigdy nie była zawarta. Problem pojawia się na styku fikcji prawnej z rzeczywistością, Otóż wyłania się komplikacja, gdy odstąpienie od umowy nastąpiło po jej choćby częściowym wykonaniu. Często bowiem w obrocie zdarza się, że dostawa, czy też usługobiorca – dla zabezpieczenia swoich interesów umownych – pobiera od zamawiającego towar określone płatności (wynagrodzenie) na poczet mających być w przyszłości wykonanych dostaw, czy też świadczonych usług. Zdarzają się sytuacje, w których strony (dłużnik lub wierzyciel) odstępują od umowy. Wówczas żadna czynność mimo, że opodatkowana ostatecznie nie zostaje wykonana przez potencjalnego sprzedawcę (podmiot, który pobrał zaliczki) W zależności od tego, który podmiot odstąpił od umowy oraz w zależności od tego, czy płatność miała charakter zaliczki, czy zadatku, płatności dokonane na poczet czynności, która ostatecznie nie doszła do skutku, są zwracane, bądź też zatrzymywane przez podatnika (sprzedawcę). Jednak w/w płatności pobrane przed odstąpieniem od umowy

te przybierają formę zadatek bądź zaliczek. Płatności te z reguły, w momencie ich otrzymania przez podatnika (sprzedawcę), muszą być zafakturowane i tym samym, opodatkowane w VAT (jako przedpłata, zaliczka, zadatek, rata - art. 19 ust. 11 uovat) dlatego opodatkowane są również w podatku dochodowym (art. 14 ust.1 c u.p.d.o.f.), Skutki ich zwrotu przez dłużnika lub zatrzymania przez wierzyciela w podatkach i księgowości są zróżnicowane.

Wygaśnięcie zobowiązania wskutek czynności innych, niż wykonanie zobowiązania (mimo niewykonania zobowiązania) jest zawsze czynnością nietypową. Nie mniej, zobowiązania często są niewykonywane i to z bardzo różnych przyczyn. Mimo, iż zobowiązania są niewykonywane, to jedne nie wygasają, a inne wygasają. Mało tego, niewykonanie zobowiązania wynika z winy dłużnika albo jest przez niego niezawinione.

III. Odszkodowanie - Wygaśnięcie zobowiązania wskutek quasi spełnienia świadczenia

Często jednak **niewykonanie zobowiązania** wynika z winy dłużnika. Jeżeli wina dłużnika za niewykonanie zobowiązania jest bezsprzeczna, to w razie niewykonania zobowiązania obowiązek świadczenia przez dłużnika przemienia się w **obowiązek naprawienia szkody** wyrządzonej przez dłużnika. Otóż spełnienie świadczenia odszkodowawczego (zapłata odszkodowania) jest typem wygaśnięcia zobowiązania **wskutek czynności innych, niż wykonanie zobowiązania** za którego nie wykonanie winę ponosi dłużnik. Odszkodowanie **nie jest pierwotnie pożądane przez wierzyciela, albowiem pożądane przez niego jest uzyskanie wykonania zobowiązania, nie mniej odszkodowanie jest quasi spełnieniem świadczenia (quasi wykonaniem zobowiązania), z tym, że innego, niż umówione, aczkolwiek następczo akceptowanym przez wierzyciela.** Z kolei wraz z wykonaniem obowiązku naprawienia szkody przez dłużnika, tj. przez spełnienie świadczenia odszkodowawczego (odszkodowania), zobowiązanie również wygasa, gdyż interes wierzyciela został tą drogą zaspokojony. Ponieważ świadczenie zostało spełnione przez dłużnika od daty odszkodowania, dlatego od tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki podziału wypłaty odszkodowań zaliczanych do kosztów podatkowych i do nich nie zaliczanych, częściowego nie spełnienia odszkodowania (odnowienia odszkodowania), rozliczeń z ubezpieczycielem, itp. elementów – III część cyklu.

Oprócz odstąpienia od umowy oraz w/w dwóch podstawowych przyczyn wygaśnięcia zobowiązań [wykonania zobowiązania i quasi –wykonania tj. odszkodowania], istnieje szereg dalszych sposobów wygaśnięcia zobowiązań, które systematyzuje się je zwykle biorąc pod uwagę, czy wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia następuje wskutek zaspokojenia wierzyciela (IV.), czy też zobowiązanie wygasa mimo nie spełnienia świadczenia bez takiego zaspokojenia (V.).

IV. Wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia z zaspokojeniem wierzyciela.

Poza w/w przypadkami wykonania zobowiązania przez spełnienie świadczenia lub przez wypełnienie świadczenia odszkodowawczego, **zobowiązanie wygasa mimo nie spełnienia świadczenia z zaspokojeniem wierzyciela** gdy ma miejsce:

IV.1. Świadczenie w miejsce wypełnienia (datio in solutum) zachodzi wówczas, gdy dłużnik zamiast świadczenia, które powinien spełnić zgodnie z treścią zobowiązania, ofiarowuje wierzycielowi inne świadczenie, a wierzyciel je tzn. to inne świadczenie przyjmuje (art. 453 zd. 1 k.c.). Zobowiązanie wówczas

wygasa tak, jakby wygasło przez zwykłe wykonanie tzn. przez spełnienie świadczenia pierwotnego. Konieczną przesłanką wygaśnięcia zobowiązania przy świadczeniu w miejsce wypełnienia, oprócz umowy stron jest rzeczywiste dokonanie tego innego świadczenia przez dłużnika. Bez dokonania świadczenia zamiennego może bowiem dojść co najwyżej do odnowienia zobowiązania (*novatio*) K.c. nie wprowadza ograniczeń co do charakteru świadczeń, które mogą być przyjęte w miejsce wypełnienia. Częstym przypadkiem jest tu ofiarowanie przez dłużnika świadczenia w naturze zamiast w pieniądzu, lub odwrotnie, świadczenia w pieniądzu zamiast pierwotnego świadczenia w naturze (towarze lub usłudze). Gdyby dłużnik przy świadczeniu w miejsce wypełnienia świadczył rzecz mającą wady, uważa się dług dotychczasowy mimo to za wygasły, a co do wad przedmiotu świadczenia zamiennego stosuje się przepisy o rękojmi, jak przy umowie sprzedaży lub zamiany (art. 411 zd. 2 k.c.). O ile nowe świadczenie dłużnik ma zamiar spełnić to od daty zmiany długu występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki częściowego nie spełnienia zmienionego długu, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

IV.2. Potrącenie – kompensata wierzytelności (*compensatio*) następuje wówczas, gdy dwie strony są jednocześnie względem siebie dłużnikami i wierzycielami w dwóch różnych stosunkach zobowiązaniowych, a jedna z nich zamiast spełnić swoje świadczenie, umarza je przez zaliczenie świadczenia drugiej strony na poczet swojej należności (art. 499 k.c.). Żaden z wierzycieli nie otrzymuje w ten sposób efektywnego świadczenia dłużnika, ale za to każdy zostaje zwolniony ze swego zobowiązania wobec drugiej strony jako dłużnik do wysokości wartości mniejszej należności, po czym reszta należności wyższej pozostaje do uregulowania przez większego dłużnika (dłużnika, którym ciąży większy dług). Z reguły wierzytelności stawiane przez strony do potrącania są nierówne (jedna jest większa od drugiej). Dlatego konieczna jest określona kolejność postępowania tj. procedura postępowania przy potrącaniu wierzytelności, która jest omówiona w części III cyklu.

IV.3. Odnowienie (*novatio*) jest umową stron, w której dłużnik zobowiązuje się świadczyć co innego niż był zobowiązany lub świadczyć wprawdzie to samo, lecz z innej podstawy prawnej (art. 506 § 1 k.c.). Wskutek odnowienia dawny dług wygasa, a powstaje nowy, przy czym uważa się w sensie cywilistycznym (fikcja prawna), że wygaśnięcie pierwotnego zobowiązania nastąpiło z zaspokojeniem wierzyciela. Istnieje tu pewne zbliżenie do świadczenia w miejsce wypełnienia (*datio in solutum*), tylko że w przypadku odnowienia w miejsce świadczenia wstępuje nowe zobowiązanie dłużnika. Ponieważ jednak faktycznie dłużnik nie spełnił świadczenia pierwotnego, dlatego podatkowo nie ma prawa ostatecznie zaliczyć zobowiązania pierwotnego do swoich kosztów, a jeżeli je uprzednio zaliczył, winien wykسیęgować z kosztów, zarówno podatkowych jak i księgowych. Wierzyciel, o ile poniósł stratę z powodu niewykonania zobowiązania przez dłużnika, winien zaliczyć w/w stratę, pod pewnymi wyjątkami do kosztów podatkowych. O ile nowe świadczenie dłużnik ma zamiar spełnić to od daty odnowienia długu występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki częściowego nie spełnienia odnowionego długu, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

IV.4. Złożenie świadczenia do depozytu sądowego lub na zachowanie (*datio in depositum*). W przypadkach przewidzianych w ustawie, dłużnik, zamiast spełnić świadczenie do rąk wierzyciela, jest upoważniony do złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego (art. 467 k. c.). Złożenie takie, przy istnieniu pewnych przesłanek, może doprowadzić do zwolnienia się dłużnika ze zobowiązania, albowiem złożenie jest surogatem wykonania zobowiązania. Zobowiązanie dłużnika wówczas wygasa. Oczywiście, złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego jest możliwe jedynie w odniesieniu do niektórych świadczeń, tj. takich których przedmiot świadczenia nadaje się do tego. Podatkowo złożenie daje podstawę do zaliczenia takiego wydatku do kosztów podatkowych na podstawie ogólnych reguł kosztowych (art. 22 ust.1 u.p.d.o.f. I art. 15 u.p.d.o.p.).

V. Wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela.

Zobowiązanie wygasa bez zaspokojenia wierzyciela w dwóch przypadkach tj. albo w razie następczej niemożliwości świadczenia przez dłużnika albo w razie niemożliwości świadczenia.

V.1. Następcza niemożliwość świadczenia - wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela. Zobowiązanie wygasa w skutek niewykonania zobowiązania (mimo nie spełnienia świadczenia) bez zaspokojenia wierzyciela jako niemożliwość świadczenia tzw. następcza niemożliwość świadczenia, która albo jest następstwem okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności albo jest następstwem okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność.

V.1.1. Następcza niemożliwość świadczenia z winy dłużnika - Trwanie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela w razie następczej niemożliwości świadczenia będąca następstwem okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność. Zobowiązanie trwa wskutek niewykonania zobowiązania (mimo nie spełnienia świadczenia) bez zaspokojenia wierzyciela w razie niemożliwości świadczenia tzw. następczej niemożliwości świadczenia która jest następstwem okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność. Następuje to wówczas, gdy wierzyciel od zobowiązania nie odstąpił i wciąż żąda wykonania zobowiązania przez dłużnika, a nie nastąpiły jeszcze przyczyny wygaśnięcia zobowiązania wskazane w V.2. tj. umorzenie długu (zwolnienie dłużnika), rozwiązanie zobowiązania, nadzwyczajne wypadki. Wierzyciel w czasie ustawowo określonym (tj. do czasu przedawnienia) może dochodzić swoich roszczeń w postępowaniu bezprocesowym (ugoda), postępowaniu przedprocesowym (windykacyjnym) i procesowym długu od dłużnika.

Następcza niemożliwość świadczenia, powstała z winy dłużnika (skutkuje opóźnieniem i zwłoką w sensie cywilistycznym), a wierzytelności opóźnione i pozostające w zwłoce znane są w prawie podatkowym i bilansowym jako wierzytelności wątpliwe, stracone lub których strata jest uprawdopodobniona

V.1.1.1. Opóźnienie to przejściowe niewykonanie zobowiązania nie będące niemożliwością świadczenia oraz zwłoka dłużnika czyli opóźnienie z winy dłużnika.

Dłużnik opóźnia się z wykonaniem zobowiązania, jeżeli nie spełnia świadczenia w terminie oznaczonym w sposób dostatecznie ścisły lub wynikający z właściwości zobowiązania, a w przypadkach gdy termin świadczenia nie był w ten sposób oznaczony – jeżeli nie spełnia świadczenia niezwłocznie po wezwaniu dłużnika do wykonania (art. 455 k.c.).

V.1.1.2. Zwłoka dłużnika to opóźnienie dłużnika w wykonaniu zobowiązania wynikłe w skutek okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność (art. 476 k.c.).

V.1.1.3. Odsetki od opóźnienia są podstawowym prawem wierzyciela w przypadku opóźnienia dłużnika w spełnieniu świadczenia pieniężnego (art. 481 par. 1 i 3 k.c.). Opóźnienie może, jak wiadomo, wynikać z winy dłużnika jak i być przez niego niezawinione. Odsetki od opóźnienia mogą być naliczane do terminu zapłaty lub do terminu przedawnienia się roszczenia. Stanowią one samodzielny tytuł należności, który ulega przedawnieniu po okresie 3 lat od daty, gdy stały się one należne.

Zasady aktualizacji (urealnienia) zobowiązań (wierzytelności zaległych lub opóźnionych u wierzyciela i dłużnika jako wierzytelności wątpliwych lub których wątpliwość jest uprawdopodobniona są przedmiotem III części cyklu.

V.1.2. Następcza niemożliwość świadczenia bez winy dłużnika - wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela w razie niemożliwości świadczenia będąca następstwem okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności. Zobowiązanie wygasa w skutek niewykonania zobowiązania (mimo nie spełnienia świadczenia) bez zaspokojenia wierzyciela w razie niemożliwości świadczenia tzw. następczej niemożliwości świadczenia która jest następstwem okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności. (art. 475 k.c.). Wtedy świadczenie nie może być spełnione, a dłużnik nie ma obowiązku naprawienia szkody gdy ma miejsce:

V.1.2.1. Połączenie w jednej osobie przymiotu wierzyciela i dłużnika (confusio).

Najczęstszym, jakkolwiek nie jedynym przykładem takiego zjednoczenia (łac. *confusio*) jest połączenie w jednej osobie przymiotu wierzyciela i dłużnika w wyniku spadkobrania, skupu wierzytelności, połączenia się spółek wierzyciela ze spółką dłużnika itp. Zobowiązanie przestaje istnieć w razie zjednoczenia wobec zaniku istotnych elementów stosunku zobowiązaniowego. Nie ma już bowiem stron, z których każda reprezentowałaby przeciwstawne czy choćby inne interesy. Ponieważ świadczenie zostało spełnione przez dłużnika do daty połączenia, dlatego do tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki częściowego nie spełnienia, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

V.1.2.2. Śmierć jednej ze stron (wierzyciela lub dłużnika). Zobowiązania z reguły nie wygasają wskutek śmierci czy to dłużnika, czy wierzyciela, w większości bowiem przypadków w miejsce zmarłego wstępują jego spadkobiercy. Jednakże niemożność wstąpienia spadkobierców w miejsce strony w stosunku zobowiązaniowym, a tym samym wygaśnięcie zobowiązania może wynikać:

1/ z umowy stron, jak np. przy umowie zlecenia (art. 747 i 748 k.c.);

2/ z natury i celu zobowiązania, jak np. przy umowie dożywocia (art. 908 i n. k. c.); przy umowie o pracę – wobec śmierci pracownika;

3/ z mocy ustawy, np. gdy chodzi o zobowiązania odszkodowawcze z tytułu czynu niedozwolonego oparte na art. 445 § 1 i 2 k.c. (z zastrzeżeniem wynikającym z art. 115 § 3 k.c.). Zobowiązanie w tych przypadkach wygasa (porównaj art. 449 k.c.) Niekiedy śmierć strony wywołuje szczególne następstwo w stosunku zobowiązaniowym, nie wynikające z przepisów prawa spadkowego, jak np. w umowie najmu mieszkania (art. 691 k.c.). O ile świadczenie zostało spełnione w całości (lub choćby częściowo) przez dłużnika do daty śmierci którejkolwiek ze stron, dlatego do tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki częściowego lub całościowego nie spełnienia, transmisji odpowiedzialności za wykonanie na spadkobierców dłużnika, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

V.1.2.3. Przy umowach zawartych pod warunkiem rozwiązującym wygaśnięcie następuje z chwilą ziszczenia się warunku rozwiązującego (causa solvendi) np. - nadejściem przewidzianego w umowie terminu zakończenia zobowiązania. Wygaśnięcie zobowiązania zaciągniętego pod warunkiem rozwiązującym następuje z chwilą ziszczenia się warunku; moc wsteczna takiego wygaśnięcia zobowiązania następuje w przypadku osobnego zastrzeżenia (art. 90 k.c.), tak więc, z reguły nie mają mocy wstecznej, a tylko moc ex nunc (na przyszłość). Ponieważ świadczenie zostało spełnione przez dłużnika do daty ziszczenia się warunku rozwiązującego, dlatego do tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki częściowego nie spełnienia, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

V.1.2.4. Co do zobowiązań ciągłych — wygasają one z reguły z upływem czasu, na który były powołane do życia; dotyczy to np. zobowiązań ciągłych polegających na czynieniu lub nieczynieniu, rent okresowych, itp.; Zobowiązanie bezterminowe o charakterze ciągłym wygasa po wypowiedzeniu przez dłużnika lub przez wierzyciela z zachowaniem terminów umownych, ustawowych lub zwyczajowych, a w razie braku takich terminów niezwłocznie po wypowiedzeniu (art. 365 ze zn.1. k.c.). Ponieważ świadczenie zostało w całości spełnione przez dłużnika do daty wypowiedzenia, dlatego do tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz

opodatkowanie przychodu i obrotu. Przypadki nie spełnienia, rozliczeń po umownych, zwrotu kaucji itp. elementów – III część cyklu.

V.1.2.5.Przy umowach celowych - osiągnięcie celu umowy (causa finita) - dotyczy to zobowiązań w niektórych spółkach celowych, które zostały powołane do ściśle określonego celu, jak np. wybudowanie budynku, przejęcie określonego zakładu itp. ponieważ świadczenie zostało spełnione przez dłużnika, dlatego do tej daty występuje tutaj klasyczne księgowanie rozrachunków z dostawcami w powiązaniu z kosztami operacyjnymi (jak i kosztów podatkowych i podatku naliczonego VAT- na ogólnych zasadach podatkowych) u wierzyciela oraz klasyczne księgowanie rozrachunków z odbiorcami i przychodów operacyjnych u dłużnika (oraz opodatkowanie przychodu i obrotu).

VI. Wygaśnięcie zobowiązania mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela w razie możliwości świadczenia.

Zobowiązanie wygasa mimo nie spełnienia świadczenia bez zaspokojenia wierzyciela w razie możliwości świadczenia, a wierzyciel nie zażądał odszkodowania (świadczenia odszkodowawczego) na zasadzie art. 471 i nast. K.c. (ogólna reguła odszkodowawcza) ani od zobowiązania nie odstąpił, gdy ma miejsce:

VI.1. Wygaśnięcie zobowiązania z powodu nadzwyczajnej zmiany stosunków (Zasada rebus sic stantibus). Wskutek nieprzewidzianej zmiany stosunków po powstaniu zobowiązania może nastąpić taki stan rzeczy, że spełnienie świadczenia przez dłużnika zgodnie z treścią zobowiązania nie stanie się wprawdzie niemożliwe, jednakże łączyć się będzie z niepomierną dla niego stratą, czego strony nie przewidywały przy zawarciu umowy, sąd może, po rozważeniu interesu stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, wysokość świadczenia lub nawet orzec o rozwiązaniu umowy. Rozwiązując umowę, sąd może w miarę potrzeby, orzec o rozliczeniach stron, kierując się zasadami współżycia społecznego (art. 357 ze zn. 1. k.c.). Niekiedy zresztą wierzyciel otrzymując świadczenie od dłużnika może ponieść uszczerbek podobny, jeżeli wskutek zmiany stosunków to, co sam świadczył albo jest obowiązany świadczyć dłużnikowi, ma obiektywnie znacznie wyższą wartość. Przy wszelkich świadczeniach dokonywanych przez jedną ze stron w pieniądzu, zjawisko to może się pojawić na tle sytuacji, gdy wartość nabywca pieniądza ulegnie poważniejszej zmianie. Ponieważ faktycznie dłużnik nie spełnił świadczenia, dlatego podatkowo nie ma prawa zaliczyć zobowiązania do swoich kosztów, a jeżeli je uprzednio zaliczył, winien wyksięgować z kosztów, zarówno podatkowych jak i księgowych. Wierzyciel, o ile poniósł stratę z powodu niewykonania zobowiązania przez dłużnika, winien zaliczyć w/w stratę, pod pewnymi wyjątkami do kosztów podatkowych.

VI.2. Rozwiązanie umowy zobowiązania (solutio). Drugim klasycznym sposobem wygaśnięcia zobowiązania bez zaspokojenia wierzyciela jest rozwiązanie stosunku prawnego (umowy). Jedną z konsekwencji swobody umów w zakresie stosunków zobowiązaniowych jest możliwość rozwiązania przez strony zawartej umowy mocą wzajemnego porozumienia. Zgodnie z nią, strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego (art. 353 ze zn. 1 k.c.), w szczególności - rozwiązać umowę w każdym czasie i miejscu. Zobowiązanie dłużnika w tym przypadku wygasa, przy czym, wygasa ono bez zaspokojenia wierzyciela. Ilekroć jednak w systemie obowiązującego prawa same strony nie mogą dysponować losami wiążącego je stosunku zobowiązaniowego, z uwagi na w/w ograniczenia, wówczas ich swoboda będzie odpowiednio ograniczona w odniesieniu do możliwości rozwiązania umowy. Ostatecznym skutkiem podatkowym wygaśnięcia zobowiązania bez zaspokojenia wierzyciela, będzie w zależności od tego, czy nastąpiło faktyczne wykonanie części lub całości zobowiązania, oraz w zależności od tego, czy wierzyciel wypłacił częściowo lub w całości umówione wynagrodzenie czy też nie, opodatkowanie zobowiązania (zaliczenie wynagrodzenia w koszty), a następnie w razie zwrotów - zmniejszenie w podatku dochodowym i VAT – przychodów i obrotu u wierzyciela i a contrario – zmniejszenie kosztów i podatku naliczonego VAT u dłużnika.

VI.3. Wypowiedzenie umowy - Jednostronne rozwiązanie zobowiązania – polega na złożeniu oświadczenia woli drugiej osobie o zakończeniu umowy. Skutki prawne wypowiedzenia umowy

następują jedynie na przyszłość (*ex nunc*). Skutki podatkowe i bilansowe jednostronnego wypowiedzenia umowy dla stron umowy, w zależności czy strony coś od siebie uzyskały czy też nie, są podobne do skutków zwolnienia dłużnika z długu.

VI.4. Umorzenie zobowiązania sensu stricto - zwolnienie dłużnika z długu przez wierzyciela,

1. Umorzenie zobowiązania (Zwolnienie z długu). Zwolnienie dłużnika z długu przez wierzyciela jest klasycznym przykładem wygaśnięcia zobowiązania, które nie jest związane z zaspokojeniem wierzyciela.

Skoro wierzytelność jest prawem wierzyciela, nie ma przeszkody, by wierzyciel rzekł się tego prawa, tj. by umorzył zobowiązanie bez uzyskania świadczenia ze strony dłużnika. Samo zrzeczenie się uprawnionego aktem jednostronnym nie wystarcza jednak do umorzenia zobowiązania. Zobowiązanie wygasa dopiero na skutek umowy między stronami, w której wierzyciel zwalnia dłużnika z długu, a dłużnik zwolnienie przyjmuje (art. 508 k.c.).

Zwolnienie z długu jest czynnością prawo kształtującą i z punktu widzenia wierzyciela ma charakter rozporządzenia prawem, które mu służy. Nie ma przeszkody, by strony uzależniły skuteczność zawartej umowy od warunku lub terminu. Umowa o zwolnienie z długu nie wymaga do swej ważności szczególnej formy, jednak dla celów dowodowych, zwłaszcza w postępowaniu podatkowym, lepiej posiadać jej formę pisemną.

2. Przyczyny zwolnienia z długu. Przyczyny zwolnienia z długu mogą być różne. Wierzyciel może dokonać zwolnienia z długu zarówno nieodpłatnego (darowanie długu), jak i odpłatnego przysporzenia (ekwiwalentnego) na rzecz dłużnika. Zwolnienie z długu, będąc umową stron, ma charakter kauzalny (przyczyna zwolnienia), przy czym *causa* tej umowy nie musi być w niej wyrażona, za to wpływa bezpośrednio na ważność umowy i tym samym, na ważność umorzenia. W praktyce istnieją przypadki, gdy do umowy stron mającej za przedmiot zwolnienie z długu, dochodzi w sposób dorozumiany, np. gdy wierzyciel wydaje dłużnikowi pokwitowanie, zwraca dokument stwierdzający zobowiązanie bez żądania zapłaty względnie innego świadczenia, oświadcza, że uznaje dług za nie istniejący lub tp. Niemniej w razie wątpliwości nie ma podstaw, by nie można było w tej materii przeprowadzić dowodu przeciwności. Dowód taki, jako obalający domniemania faktyczne, musiałby przeprowadzić wierzyciel. Wskutek zwolnienia dłużnika z długu zobowiązanie wygasa, i to bez zaspokojenia wierzyciela. Wygaśnięcie zobowiązania następuje w zasadzie z chwilą zawarcia przez strony umowy i ze skutkiem na przyszłość (skutek *ex nunc*). Strony mogą w umowie postanowić jednak inaczej. Łącznie z wierzytelnością wygasają wszelkie prawa uboczne z nią związane, np. wynikające z poręczenia, zastawu i inne.

3. Skutki podatkowe umorzenia. Ponieważ zwolnienie darme z długu ma charakter przysporzenia majątkowego na rzecz dłużnika, dlatego, jako nieodpłatne świadczenie, zgodnie z art. 11 ust.1 u.p.d.o.f. oraz art. 12 ust.1 pkt 2 u.p.d.o.p. jest przychodem podatkowym dłużnika, a zgodnie z art. 19 ust.11 uovat, jeżeli dłużnik pobrał na poczet niewykonanego zobowiązania: przedpłaty, zaliczki, zadatki, raty, powinien je zafakturować i odprowadzić od nich podatek VAT. Inne stanowisko w tym względzie oraz pozycja podatkowa wierzyciela przy umorzeniu omówione są w części III cyklu pt. Wygaśnięcie zobowiązań bez spełnienia świadczenia.

4. Skutki bilansowe umorzenia. Generalnie, do chwili otrzymania oświadczenia wierzyciela dłużnik ewidencjonuje zobowiązanie na rozrachunkach z odbiorcami w korespondencji z kontem przychodów z działalności operacyjnej. Po otrzymaniu oświadczenia o zwolnieniu z długu przebiega na pozostałe przychody operacyjne w korespondencji z kontem rozrachunkowym. Na zasadzie odbicia, do chwili otrzymania przyjęcia zwolnienia z długu od dłużnika, wierzyciel ewidencjonuje zobowiązanie na rozrachunkach z dostawcami w korespondencji z kontem kosztów z działalności operacyjnej. Po otrzymaniu oświadczenia o zwolnieniu z długu przebiega na pozostałe koszty operacyjne (ew. koszty finansowe lub ew. w ciężar odpisu aktualizującego) w korespondencji z kontem rozrachunkowym dostawcy i zalicza do kosztów podatkowych. Warunki zaliczenia do kosztów podatkowych w III części opracowania.

VII. PRZEDAWNNIENIE ZOBOWIĄZAŃ

Do przyczyn wygaśnięcia zobowiązań nie można w zasadzie zaliczyć przedawnienia roszczeń wierzyciela. Nie powoduje ono ustania stosunku zobowiązaniowego, a jedynie ewentualną przemianę zobowiązania w zobowiązanie niezupełne. Przedawnienie nie jest wygaśnięciem zobowiązania sensu stricto lecz jest praktycznym, skutecznym i powszechnym zarzutem dłużnika wobec roszczeń wierzyciela wynikających z przysługującej mu wierzytelności. Przedawnienie to taki rodzaj dawności (instytucji prawnego wygasania stosunków prawnych, w tym -zobowiązań w czasie), który skutkuje niemożnością dochodzenia roszczenia wynikającego z wierzytelności przez wierzyciela, jeżeli nie było ono realizowane przez niego wobec dłużnika przez czas określony w ustawie. Zgodnie z art. 117 par. 2 k.c., dłużnik, jako ten, przeciwko któremu przysługuje roszczenie, po upływie terminu przedawnienia, mimo istnienia długu (wierzytelności po stronie wierzyciela), może uchylić się od jego zaspokojenia, o ile podniesie przeciw wierzycielowi zarzut przedawnienia. Wskutek przedawnienia zobowiązanie właściwe (zaskarżalne) staje się zobowiązaniem niezupełnym (naturalnym), tzn. że po podniesieniu zarzutu przez dłużnika wierzyciel nie może dochodzić jego wykonania. Ponadto, jeżeli dłużnik spełnił świadczenie, a nastąpiło to po upływie terminu przedawnienia, to dłużnik nie może żądać zwrotu spełnionego przez niego świadczenia, ale o ile się zgodzi, to może mimo przedawnienia uznać wierzytelność w drodze zrzeczenia się z zarzutu przedawnienia, odnowienia (novatio), ugody itp. Przedawniony dług nie jest bezpodstawnym wzbogaceniem dłużnika, a wierzyciel nie może dochodzić roszczenia na tej podstawie bez narażenia się na zarzut o obejście przepisów o przedawnieniu. Dlatego również organy podatkowe nie mogą kwalifikować przedawnienia się długu cywilnoprawnego jako przychodu z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia.

Krzysztof Majczyk

Doradca podatkowy

Współpracownik Instytutu Analiz Monitor Rynku Nieruchomości MRN.pl